

Straf- en zuiveringsdossiers na WO II als bron voor lokale geschiedschrijving

Nico Wouters was de lesgever van de cursusreeks 'Hoe schrijf ik een historisch verantwoorde tekst?' in Lint, waar de straf- en zuiveringsdossiers onder de loep werden genomen. Er waren in de veertig deelnemers voor deze vierdelige cursusreeks in oktober/november 2011. Nico Wouters werkt als hoofd Academische Activiteiten bij het SOMACEGES en is eveneens betrokken bij de Onderzoeksgroep politieke geschiedenis van het Departement Geschiedenis aan de UA. In het kader van deze cursusreeks schreef hij dit artikel voor Bladwijzer.

De bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog (WO II) blijft een belangrijk thema voor de lokale geschiedschrijving. Nu de eersterangsgetuigen schaars worden, zullen we terugvallen op bepaalde essentiële bronnen. De straf- en zuiveringsdossiers zijn hiervan misschien wel de meest belangrijke. Beide bronnen bevatten informatie die uniek is: zo-

wel tijdsdocumenten als getuigenverklaringen van kort na de bevrijding. Op dit moment is de toegankelijkheid van beide bronnen voor onderzoekers beperkt. Niettemin is duidelijk dat als beide bronnen in de nabije toekomst breder toegankelijk worden, dit zal leiden tot totaal nieuw lokaal onderzoek over WO II. Dit korte artikel wil basisrichtlijnen geven over het gebruik van deze complexe en delicate bronnen.

Welke dossiers, welke repressie ?

Dit artikel behandelt twee verschillende bronnen: gerechtelijke strafdossiers en administratieve zuiveringsdossiers. Beide bronnen worden vaak met elkaar verward. Het gerechtelijke strafdossier kwam tot stand in het kader van een gerechtelijke procedure gebaseerd op de Belgische strafwet. De administratieve zuiveringsdossiers ontstonden als gevolg van sanctieprocedures vanwege administraties en overheden ten aanzien van het eigen personeel. Beide type dossiers zijn dus helemaal verschillend qua doel en karakter.

In de context van de naoorlogse repressie zijn beide bronnen echter perfect complementair. Ten eerste behandelen ze dezelfde 'historische' thema's van bezetting en collaboratie. Ten tweede gaat het soms om dezelfde personen. Iemand die 'beschikt' over een strafdossier kan (in sommige gevallen) ook 'beschikken' over een apart administratief dossier.

Beide bronnen zijn uiteraard sterk verweven met de geschiedenis van de Duitse bezetting tijdens WO II: de geschiedenis van de collaboratie en van de naoorlogse bestraffing van collaboratie (de repressie). Dit artikel kan niet ingaan op de problematiek van de repressie en de nasleep.

Het is enkel nodig kort in te gaan op de term 'repressie'. 'De repressie' is een verzamelterm voor heel verschillende zaken: 1) de straatrepressie (september-oktober 1944 en opnieuw in mei 1945),

2) de gerechtelijke bestraffing van collaboratie en oorlogsmisdaden door Belgische militaire rechtbanken, 3) de administratieve uitzuivering (of sanctionering) van ambtenaren of politiek personeel (wegens 'inciviek gedrag'), 4) de burgerlijke epuratie (de vervallenverklaring van bepaalde politieke en civiele rechten), 5) de attesten van burgertrouw en 6) de autonome interne zuiveringen (door vakbonden, politieke partijen, bepaalde beroepsorganisaties, tot zelfs bedrijven).

Dit zijn allemaal verschillende zaken, die soms overlapt maar soms totaal naast elkaar liepen. De straatrepressie en de interne 'privé'-zuiveringen gingen bijvoorbeeld niet uit van de Belgische overheid. Wat ook bij 'de repressie' hoort, zijn alle verzachtende maatregelen na de veroordelingen of sancties: vervoegde en voorwaardelijke invrijheidstelling, genade, eerherstel (wet juni 1948) en rechterherstel (wet juni 1961). Deze maatregelen werden massaal toegepast. De overgrote meerderheid van veroordeelde collaborateurs verkreeg volledig eerherstel (en dus teruggave van alle politieke en burgerrechten). Wat nauwelijks bekend is, is dat tegen december 1950 meer dan 95% van alle veroordeelde collaborateurs in België alweer was vrijgelaten. In dit artikel, gaat het enkel om de gerechtelijke bestraffing en de administratieve zuivering.

Een kast met een omvangrijk 'groepsdossier', in dit geval Belga Press.

Strafdossiers: een moeilijke juridische context

Het is onmogelijk het strafdossier als bron te gebruiken zonder basiskennis over de juridische context.

In België waren de militaire rechtbanken bevoegd voor de bestraffing van collaboratie en oorlogsmisdaden (besluitwetten van respectievelijk mei 1944 en juni 1947). In tegenstelling tot Nederland of Frankrijk, werd in België geen gebruik gemaakt van uitzonderingsrechtbanken of nieuwe (retroactieve) wetgeving.

Belangrijk was de grote macht van de Krijgsauditeur. Hij combineerde eigenlijk de taak van onderzoeksrechter (opdrachtgever en organisator van het hele onderzoek) en procureur des Konings. De Krijgsauditeur kon een zaak verwijzen naar de Krijgsraad. Hij kon ook een zaak klasseren zonder gevolg of een beschikking tot buitenvervolginstelling uitspreken. Vanaf 1947 was enkel de buitenvervolginstelling (of *ordonnance de non-lieu*) mogelijk. Een belangrijke opmerking, is dat deze niet-vervolgde personen dus ook over een 'gerechtelijk onderzoeksdossier' beschikken. Je moet dus niet veroordeeld zijn, om over een 'dossier' te beschikken. Vaak zijn deze zogenaamde '*non-lieus*' erg mager (als het onderzoek al snel werd geklasseerd zonder gevolg), maar soms bezitten ze veel informatie.

Krijgsraden spraken in eerste aanleg een vonnis uit. Het krijgshof kon in beroep een arrest vellen. Het strafdossier, bevat zowel vonnis als arrest(en). Het Hof van Cassatie tot slot, kon eventueel een arrest verbreken (en de zaak verwijzen naar een ander Krijgshof) als bepaalde vormvereisten of wettelijke bepalingen waren geschonden. Een gerechtelijke veroordeling kon leiden tot een vrijheidsberoving, bepaalde pecuniaire sancties (boete, inbeslagname goederen), een vervallenverklaring van bepaalde burgerlijke en politieke rechten, het verlies van de Belgische nationaliteit en de uitsluiting van het genot van bepaalde diensten, ambten en voordelen door de overheid (rechten op pensioen, werkloosheid, vergoedingen voor oorlogsschade, bepaalde militaire statuten...).

Collaborateurs werden meestal aangeklaagd en/of veroordeeld op basis van vier strafwetartikelen: artikel 118bis¹ (of politieke collaboratie), artikel 115 (of economische collaboratie, het verschaffen van soldaten, manschappen, geld, levensmiddelen, wapens of munitie aan de vijand), artikel 113 (of militaire collaboratie, wapen- en uniformdracht ten dienste van de vijand) en tot slot artikel 121bis² (of 'verklikking'). Daarnaast waren er soms ook ge-

meenrechtelijke feiten aanwezig (diefstal, slagen en verwondingen enzovoort).

Deze vier strafwetartikelen zijn belangrijk, omdat ze de basis vormen van elk vonnis of elk arrest (het eindoordeel van elk dossier). Zonder kennis van deze vier artikelen, is het moeilijk een vonnis/arrest correct te lezen of te begrijpen. Elk vonnis of arrest begint met de aanklacht en daarin worden altijd één of meerdere van deze strafwetartikelen geciteerd. Het eindvonnis/arrest zal opnieuw aansluiten bij deze artikelen en bepalen voor welke feiten en welke strafwetartikelen iemand veroordeeld wordt. Eén opmerking: artikel 118bis (politieke collaboratie) en 121bis werden aangepast met de besluitwet van 17 december 1942. De strafmaat werd gewijzigd en het begrip ‘kwaadwillig’ werd vervangen door ‘wetens’. Dit was een verstrenging van de strafwet. Dit betekent dat in het begin van elk vonnis/arrest dat je in een dossier vindt, artikel 118bis telkens zal opgesplitst worden (namelijk: feiten gepleegd vóór en na januari 1943) en dus tweemaal wordt geciteerd.

Strafdossiers zijn in principe individueel, op naam. Echter, bepaalde individuele dossiers werden door hun onderlinge samenhang samengevoegd tot één gerechtelijke procedure en één uitspraak. Een bekend voorbeeld is het Breendonk-proces. Andere voorbeelden zijn het proces Volk en Staat of het proces Volksverwerping. Dit soort dossiers bevatten individuele ‘subdossiers’. Het is dus in principe ook mogelijk om ‘collectieve’ groepsdossiers aan te vragen. Onderzoekers van Geheugen Collectief konden in 2010 bijvoorbeeld Kaproen identificeren als Willy Vandersteen, via een klein document in het omvangrijke collectieve dossier Volk en Staat.

Enkele essentiële documenten uit strafdossiers

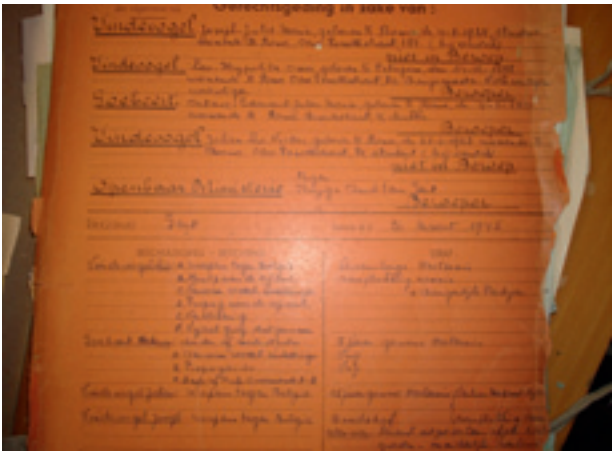
Strafdossiers variëren onderling sterk qua omvang. Sommige strafdossiers zijn zeer omvangrijk. Vaak is de ordening van de documenten erg onoverzichtelijk en zelfs niet logisch (niet chronologisch bijvoorbeeld). Daarom is het des te belangrijker te weten wat voor soort documenten je kunt aantreffen in strafdossiers. Dit vormt een sleutel om de dossiers te lezen.

- 1° De kافت van het dossier zelf bevat meestal al de eerste cruciale informatie: de datum van vonnis en arrest, de strafmaat en de strafwetartikelen, de nakomende maatregelen (invrijheidstelling, eerherstel).
- 2° Het vonnis (en in eventueel beroep: arrest) zijn de eerste basisdocumenten. Dit document bevat de aanklachten en het eindoordeel, alsook (soms) opsommingen van feiten en citaten van getuigen. Dit document is de sleutel tot het hele dossier. Het is ook noodzakelijk om het onderzoek en de procedure te begrijpen: welke feiten het gerecht (niet) belangrijk vond, welke zaken bewezen werden, of niet als bewezen werden beschouwd, welke feiten nauwelijks onderzocht werden. Soms bevat een strafdossier aparte besluiten vanuit het vonnis per strafwetartikel (of per burgerlijke partij).
- 3° De overtuigingstukken: dit is ‘bewijsmateriaal’, in beslag genomen (bijvoorbeeld bij een huiszoeking) of verzameld tijdens het onderzoek zelf. Het gaat meestal om tijdsdocumenten: correspondentie van de verdachte, persoonlijke notities of dagboeken, ledenlijsten, persartikelen, soms ook foto’s. In een geval van economische collaboratie, bevat het dossier veelal ook boekhoudingen, jaarrekeningen en een financiële doorlichting van het bedrijf in kwestie door experts.
- 4° De processen-verbaal van ondervragingen of getuigenissen. Naast de overtuigingstukken, is dit het meest belangrijke en unieke stuk informatie. Het gaat om ondervragingen door de onderzoekers van de verdachte, van slachtoffers, mededaders, of getuigen in de meest brede zin van het woord. Soms worden getuigen met elkaar geconfronteerd. Let altijd goed op de datum van de ondervraging: sommige stellingen worden later ontkracht door nieuw binnengekomen bewijsmateriaal. Ook de processen-verbaal van de openbare zittingen, zijn vaak erg nuttig (confrontatie van getuigen).
- 5° Interessant is ook het zogenaamde *exposé des faits* (gebrekkig vertaald met : ‘uiteenzetting der feiten’). Dit document was een soort requi-sitoir van de Krijgsauditeur of openbaar ministerie. Hierin worden de belangrijkste aanklachten aangehaald. Het is altijd heel kort: één of twee pagina’s. Het geeft zo de essentie weer van het onderzoek en het proces. In tegenstelling tot het vonnis/arrest, is het vaak ook een

leesbare en heldere tekst. Dit document lijkt ook een officieel karakter te hebben; het wordt vaak geciteerd in andere documenten (zoals in latere genadeprocedures). Dit document is voor de onderzoeker een handig instrument om snel een inhoudelijk inzicht te krijgen in de gerechtelijke zaak. Elk strafdossier bevat een *exposé des faits*. Als u dit document eerst zoekt in het dossier zal de rest van het dossier bevatelijker worden.

- 6° Ten slotte zijn er nog een reeks administratieve documenten die inzicht kunnen geven in de manier waarop het gerechtelijk onderzoek verliep (opdrachten voor huiszoeken, onderlinge correspondentie tussen verdediging en auditoraat, de inzage van het dossier door bepaalde partijen). Dit is wellicht minder belangrijk.

Samenvattend: kijk eerst naar de gegevens op de kartonnen kaft, zoek dan het *exposé des faits*, en zoek ten derde het vonnis of arrest. Met die informatie, kun je veel gerichter omgaan met de chaos aan getuigenverklaringen, overtuigingsstukken en administratieve documenten in het dossier.

De omslag van de binnenkaft bevat altijd de basisgegevens over de veroordeelden en de veroordelingen.

De administratieve zuiveringsdossiers

Hier gaat het dus om de andere bron: de administratieve sanctiedossiers in het kader van de naoorlogse 'zuivering'. De context is hier dus niet gerechtelijk. Het gaat hier om de Belgische overheden die hun eigen ambtelijke en politieke personeel onder de loep hielden en eventueel sanctioneerden. Oostfronters hebben dus doorgaans géén zuiveringsdossier. Het gaat hier zowel om ambtenaren, maar

ook politiek personeel. Dit alles was zeer ruim: de zuivering gebeurde binnen de ministeries, binnen de politie en rijkswacht, binnen de NMBS, de post, de provincie- en gemeentebesturen...

Het is ook belangrijk te vermelden dat het enkel gaat om overheidspersoneel dat vóór de bezetting al benoemd was. Met de besluitwet van 5 mei 1944 immers, werden alle bestuursdaden van tijdens de bezetting ongedaan gemaakt. Alle benoemingen, bevorderingen etc. van overheidspersoneel tijdens de bezetting werden wettelijk beschouwd als zijnde 'nooit te hebben plaatsgevonden'. Dat betekent concreet dat collaborateurs die tijdens de bezetting waren benoemd in een bepaalde overheidsfunctie, vaak níét uitgezuiverd moesten worden (hun benoeming had volgens de Belgische wet immers nooit plaatsgevonden). Zij hebben dus ook géén zuiveringsdossier. Concreet: enkel een VNV-burgemeester die in 1938 al tot gemeenteraadslid was verkozen (en dus wel een wettelijk mandaat had) duikt op in de administratieve zuivering. Omdat in Vlaanderen na de zogenaamde Vlaamse Concentratie van de jaren 1930 nogal wat VNV-leden verkozen waren bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938, hebben veel Vlaamse collaborateurs ook een zuiveringsdossier (in tegenstelling tot rexisten in Franstalig België, die zelden een zuiveringsdossier hebben).

De finaliteit van een administratieve zuivering was helemaal anders. Hier ging het zelfs niet om een 'schuldvraag'. Een overheid wilde oordelen of een personeelslid gedrag had vertoond dat niet in overeenstemming was met de waardigheid van het ambt. Het was een 'subjectief' oordeel van een overheid ten aanzien van het eigen personeel. Hier ging het er dus specifiek om of iemand 'onvaderlands' gedrag had vertoond. Als een persoon bijvoorbeeld zelf ontslag nam, dan was de situatie 'opgelost'. Het doel was vooral het stabiliseren en normaliseren van het overheidsapparaat en het herstel van vertrouwen in dat apparaat.

In de praktijk werd de zuivering vaak georganiseerd binnen diensten zelf. De zuivering was deels een soort beoordeling door 'peers' (collega's). Een eindbeslissing van zo'n onderzoek kon divers zijn: een tijdelijke schorsing, een inhouding van loon, een degradatie, een blaam, tot in het ergste geval ontslag of ontzetting uit het ambt.

152 PARLEMENTAIRE BESTUUR VAN COMITEE Ingekomen den 24. 1. 1946 betreffende den Heer [redacted] <i>volgend raads lid</i>	
1. Werd tegen betrokkene, wegens zijn gedrag tijdens de bezetting, een klacht ingediend?	<i>Bij ons weten: neen.</i>
2. Is hij het voorwerp van een onderzoek of instructie?	<i>Volgens mij vernomen hebben, is de [redacted] over een paar dagen door de Rijkswacht aangehouden, die toen de kennis of beschuldiging van den Burgemeester.</i>
3. Is hij geïnterneerd? Waar? Of is hij geïnterneerd geweest en werd hij in vrijheid gesteld?	<i>Daar wij niet op de hoogte van de feiten zijn kunnen wij hier niet op antwoorden.</i>
4. Van welke partij of politieke groepering (V.N.V. - Rex - De Vlag) maakte hij deel uit? Sinds wanneer? Tot wanneer? Betaalde hij regelmatig zijn bijdragen?	<i>[redacted] was gedurende de bezetting volgens de publieke opinie bij de V.N.V. aangesloten. In Noord-België in het veld van het Volk als handlangers van den Bijstand.</i>
5. Was zijn lidmaatschap actief? Woonde hij vergaderingen of manifestaties belegd door die partij bij? Vervulde hij opdrachten voor die partij in zake politieke of culturele aangelegenheden? Voerde	<i>Hij konnen geen bepaalde inlichtingen herinneren vermits wij niet volgen men hier tegeve hij zich verscheidene malen hebben geëngpromitteerd. Hij heeft het klagenchap gedurende de bezetting als waard onder leiding van een</i>

Een standaard vragenlijst, die in sommige zuiveringsdossiers werd gebruikt.

Zuiveringsdossiers bestaan in alle maten en soorten. Ze zijn volledig afhankelijk van de manier waarop de verantwoordelijke overheid de zaken aanpakte. Globaal gesproken, kan worden gezegd dat hoe hoger op de ladder het individu, hoe omvangrijker het zuiveringsdossier. Van de secretarissen-generaal (de ministeriële topambtenaren) werden diepgaande onderzoeksrapporten opgesteld. Voor gemeentelijk personeel in kleinere gemeenten of politieagenten/veldwachters, is vaak zelfs niet eens een zuiveringsdossier opgesteld of bewaard. Door de context moest de zuivering vaak snel gaan. Het overheidsapparaat moest blijven draaien. Dat zie je bijvoorbeeld goed bij de rijkswacht en de politie. De zuivering van de politie in steden als Gent en Antwerpen gebeurde snel (en oppervlakkig). Er zijn geen individuele dossiers per individuele agent. Leden van 'onvaderlandse' groeperingen moesten verschijnen voor een administratieve sanctiecommissie (zuiveringscommissie) en werden door de band ook gesanctioneerd.

Bij lokaal politiek personeel was er wel degelijk een zekere mate van diepteonderzoek. Dat is logisch: hun positie was veel delicaat (én zij hadden een

democratisch mandaat, bijvoorbeeld als gemeenteraadslid). Het was in de eerste plaats de provinciale overheid (de gouverneur en/of de arrondissementscommissaris) die hier een grote rol speelde. Medio 1946 waren er onderzoeken gestart tegen 343 provincieraadsleden, 1947 gemeenteraadsliden, 329 schepenen en 468 burgemeesters. Ik gebruik dit type zuiveringsdossier als voorbeeld, enerzijds omdat er veel informatie inzit, anderzijds wegens het belang van dossiers van lokaal politiek personeel voor lokale geschiedschrijving.

Een eerste opmerking is dat zuiveringsdossiers veel minder omvangrijk zijn dan strafdossiers. Doorgaans verliep een onderzoek als volgt: na ingekomen klachten na op het lokale niveau werd de persoon in kwestie 'bij ordemaatregel geschorst' (wat géén sanctie was). De arrondissementscommissaris of de gouverneur verzamelde vervolgens lokale meningen, doorgaans via interviews of brieven/verklaringen van enkele lokale protagonisten/notabelen uit de gemeente. Deze mensen – de pastoor, de notaris, het lokale verzetshoofd, de politieke mede- en tegenstanders etc. – gaven een mening over de persoon in kwestie. Een zuiveringsdossier van een burgemeester kan wel degelijk verklaringen van getuigen bevatten over bepaalde feiten. Een arrondissementscommissaris moest eigenlijk de lokale stemming peilen, en proberen de persoonlijke of puur politieke klachten te scheiden van de 'echte' gegronde klachten. Dat was in de context van 1944-46 vaak zeer moeilijk.

Indien tegen de persoon in kwestie ook een gerechtelijk onderzoek liep, ging de arrondissementscommissaris (of soms een provinciaal) ambtenaar altijd ook dat strafdossier consulteren. Het 'bewijsmateriaal' (zoals overtuigingsstukken) bevindt zich in het strafdossier, niet in het zuiveringsdossier. Indien een gerechtelijk onderzoek liep, wachtte de hogere overheid altijd op het vonnis vooraleer een administratief oordeel te vellen. Daardoor konden sommige administratieve onderzoeken soms lang aanslepen. Een belangrijk document in het zuiveringsdossier van burgemeesters of schepenen is het eindoordeel, dat de arrondissementscommissaris en/of de gouverneur opstelden. Hierin vatten zij de situatie samen en gaven zij een advies aan de minister van Binnenlandse Zaken (een voorstel tot ontslag of behoud in het ambt).

Bewaring en toegankelijkheid

In 2003 werd het militair gerecht per KB afgeschaft. Recent werden alle dossiers overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief, in het depot Anderlecht.

De bewaartoestand was jarenlang niet ideaal. Het papier is aangetast door slechte bewaaromstandigheden. Bij elke consultatie of verplaatsing, worden de dossiers onvermijdelijk beschadigd. Bijkomend probleem is ook dat de documenten in het dossier in principe geperforeerd zijn en met een koordje vastgemaakt. Dit om de volgorde van de (individueel genummerde) documenten te controleren. Dit maakt de consultatie echter soms onmogelijk, gezien de broze staat van het papier.

Door de staat van bewaring, is het erg moeilijk een straf-dossier in te zien zonder de documenten te beschadigen.

‘Het college van procureurs-generaal en niet het Algemeen Rijksarchief moet de toestemming geven voor inzage van deze dossiers.

Aanvragen voor consultatie van deze dossiers, moeten per brief aan het college van de procureurs-generaal worden gericht. De onderzoeker dient een schriftelijk aanvraag in te dienen, met vermelding van de naam en (zeker ook) de geboortedatum van de persoon in kwestie. Ook het vermelden van de concrete doeleinden van het onderzoek – onderzoek, een publicatie, een tentoonstelling – is belangrijk.

De toegankelijkheid van strafdossiers is anno 2012 echter problematisch. Tijdens de jaren 1970-1990, waren de strafdossiers van veroordeelde collaborateurs die eerherstel hadden bekomen, gesloten voor onderzoek. Aangezien de overgrote meerderheid van veroordeelde collaborateurs volledig eer-

herstel heeft bekomen, was de facto slechts een kleine minderheid van dossiers toegankelijk. Ik heb bijvoorbeeld voor mijn eigen doctoraatsonderzoek over oorlogsburgemeesters (2000-2003) bijna geen enkel strafdossier kunnen inzien. Bijna alle VNV-burgemeesters hebben immers volledig eerherstel gekregen na de bezetting.

Een strafdossier in de leeszaal voor consultatie in het Brusselse Justitiepaleis.

Na 2004 veranderde de situatie volledig. Tussen 2005 en 2010 waren in principe al deze dossiers open voor wetenschappelijk onderzoek, zelfs de non-lieus. In 2011 echter veranderde het college van procureurs-generaal plots haar beleid. Men lijkt op dit moment teruggekeerd naar de situatie van voor 2004. Momenteel lijkt de toegang tot de dossiers van collaborateurs die volledig eerherstel kregen (en uiteraard ook de non-lieus) opnieuw volledig gesloten zijn. Ooit zal dit veranderen. Deze dossiers zijn wetenschappelijk en maatschappelijk te belangrijk om afgesloten te houden. We zijn nu ca. 70 jaar na dato. Onderzoekers, ook lokale onderzoekers, zouden intussen het recht moeten hebben om deze dossiers in te zien en te bestuderen.

De administratieve zuiveringsdossiers worden in principe bewaard bij de inrichtende overheid (zoals de provincie) of bij provinciale rijksarchieven. Aanvragen voor consultatie van deze dossiers, moet dus gericht worden aan de archiefverantwoordelijke binnen de specifieke overheid. De toegankelijkheid hangt helemaal af van de manier waarop specifieke overheden deze archieven hebben beheerd.

Voor veel overheidsinstellingen zijn deze dossiers niet meer bewaard (vernietigd). Een belangrijke bewaarplaats blijven de archieven van de provincie (ofwel bewaard bij de provinciale archieven zelf, ofwel bewaard in de provinciale depots van het Rijksarchief). De provinciale zuiveringsdossiers, omvatten de dossiers van het lokale politieke personeel (de burgemeesters en schepenen). Ook bewaard, zijn de zuiveringsarchieven binnen bepaalde ministeries (zoals Binnenlandse Zaken, bewaard in het algemeen rijksarchief).

Thema's: welke lokale geschiedenis ?

De vraag voor welke thema's beide bronnen gebruikt kunnen worden, hangt volledig af van het karakter van het dossier. Gaat het om een straf dossier van een oostfronter of een administratief zuiveringsdossier van een politieman? In zeer algemene termen (los van de specifieke dossiers) is het toch mogelijk om 'opportune' en 'minder opportune' bezettingsthema's op te lijsten, voor beide bronnen.

De volgende bezettingsthema's kunnen worden toegepast op deze beide bronnen:

- 1° Gemeentepolitiek (Vlaamse Concentratie 1938, lokale coalitievorming, postverlating mei 1940, infiltratie van het VNV, benoemingen en zuiveringen tijdens en na de oorlog, naoorlogse gezagsherstel tot eerste gemeenteraadsverkiezing van november 1946).
- 2° Lokale collaboratie: lokale oostfronters, activiteiten van lokale collaborerende groepen/ individuen (VNV, DeVlag, bepaalde milities, Boerenwacht), plechtigheden, politieke manifestaties, politieke affiches/werving, geschreven pers
- 3° Verplichte tewerkstelling (opsporingen; onderduikers)
- 4° Politiek geweld tijdens de bezetting, verzetsacties, samenwerking met de Duitse repressie, anti-verzetsrazzia's tijdens het voorjaar van 1944
- 5° Naoorlogse repressie (verloop van de bestrafing en de zuivering, het politiek herstel en de lokale politieke strijd)
- 6° Bedrijven en economische politiek tijdens de bezetting (indien het een dossier van een bedrijf betreft)

Voor deze thema's zijn beide dossiers primaire bronnen. Ik wil hierbij vooral het thema naoorlogse lokale politiek benadrukken. Beide bronnen kwamen tot stand in 1944-1948. Veel getuigenverklaringen van lokale protagonisten werden dus gemaakt in 1945-46, in een situatie van hevige lokale politieke strijd. De lokale pastoor of het lokale verzetshoofd die in november 1945 een verklaring komt afleggen, doet dit in een specifieke lokale context. Hoewel de verklaringen gaan over de bezetting, kan je als onderzoeker vaak veel leren over de politieke toestand in de jaren 1945-46. Dit geldt zeker voor de administratieve zuiveringsdossiers van burgemeesters en schepenen, waar de politieke spanningen van 1945-46 zelfs op de voorgrond staan.

De volgende bezettingsthema's kunnen doorgaans minder goed worden onderzocht via straf- en zuiveringsdossiers:

- 1° Het militaire aspect, het Duitse bestuur en de Duitse aanwezigheid, heropbouw (de inval in mei 1940, de bevrijding + de straatrepressie + de geallieerde aanwezigheid, de uittocht in mei 1940, krijgsgevangenen, de vestiging van Duitse militairen (inkwartieringen), materiële vernielingen)
- 2° Geallieerde bombardementen, neergestorte vliegtuigen, de V1's en V2's
- 3° Sociaal-economisch beleid (en specifiek: landbouw, voedselvoorziening, smokkel, zwarte markt).
- 4° Alles wat te maken heeft met het 'dagelijks leven': vrouwen en kinderen, jeugdbewegingen, vrije tijd en cultuur (literatuur, cinema), kerk, onderwijs

Dit betekent niet dat deze thema's altijd afwezig zijn. Het is perfect denkbaar dat in een bepaald dossier getuigenverklaringen afgenomen in 1945, een mooi beeld geven van – bijvoorbeeld – geallieerde aanwezigheid in de gemeente op dat moment. Maar niettemin zijn de bovenvermelde thema's doorgaans niet de focus van een straf-/ zuiveringsdossier. Voor een meer algemene lokale bezettingsgeschiedenis over bijvoorbeeld dagelijks leven en voedselvoorziening in een gemeente, is het straf- en zuiveringsdossier enkel maar een aanvullende bron.

Wat met de wet op de privacy?

De wet op de privacy (of eigenlijk de wet van 8 december 1992 *tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens*) wordt in deze context vaak vermeld. Deze wet blijft leiden tot verwarring. Ze is nooit ontworpen met historisch onderzoek in het achterhoofd. Niettemin bestaat de wet en is ze dus in principe ook op historisch onderzoek toepasbaar.

De wet gaat in essentie over de systematische verwerking van persoonsgegevens (en het als gevolg van die verwerking in de openbaarheid brengen van die gegevens). De wet beschermt ‘natuurlijke personen’; het is eigenlijk nog altijd niet helemaal duidelijk of hiermee ook overleden personen worden bedoeld(!). De wet is qua toepassing ook strikter wat gerechtelijke bronnen betreft, omwille van de delicate aard en de aanwezigheid van informatie over derden. Indien deze wet strikt zou worden toegepast, zou historisch onderzoek over de hedendaagse periode onmogelijk worden. Er is echter geen duidelijke richtlijn wat wel of niet kan, ook niet voor professionele historici. Precies daarom schreef de Commissie ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer die toeziet op de toepassing van deze wet, een brochure over historisch onderzoek en deze wet. De actuele tekst van deze wet en de brochure zijn beide terug te vinden op de website van de commissie (<http://www.privacy-commission.be>).

Niettemin blijft veel verwarring en onduidelijkheid bestaan. Een probleem is dat er géén aparte afspraken zijn met historici over de toepassing van de wet (zoals voor journalisten wél het geval is). Een ander probleem is dat er geen relevante jurisprudentie is voor historici. Er is nog nooit een historicus op basis van deze wet voor de rechter gedaagd. Tot die tijd blijft het voor iedereen interpreteren. Hieronder geef ik louter enkele bedenkingen en opmerkingen.

Wat het publiceren van persoonsnamen betreft, kan verwezen worden naar het belangrijke principe van de ‘publieke figuur’. Mensen die een bepaalde openbare gezagsfunctie vervulden tijdens de bezetting, zoals een politiek mandaat, stelden vaak openbare daden, vanuit hun functie, met een openbaar karakter en belang. Het heeft bijvoorbeeld geen zin de lokale burgemeester, politiecommissaris of zelfs pastoor of notaris te ‘anonimiseren’. We gaan ervan uit dat deze mensen gekend zijn. We gaan er

ook van uit dat zij bewust voor dat mandaat gekozen hebben en als dusdanig ook daden stellen die als publiek beschouwd kunnen worden (het gaat hier dan uiteraard níet om zaken uit de zuivere privésfeer). Dat gegeven omvat al veel namen en veel feiten. Een gedetailleerde reconstructie van de rol van burgemeester X bij een Duitse razzia in april 1944 in gemeente Y, kan m.i. niet anders gebeuren dan met vermelding van naam van de burgemeester (uiteraard) en de door hem gestelde daden. Ik kan me moeilijk voorstellen dat hier de wet op de privacy ingeroepen kan worden. Het wéglaten van gegevens zou hier eerder problematisch zijn.

Dan blijven er echter nog de namen van niet-publieke figuren, zeker als het om delicate materie gaat. Nogmaals: hierover bestaat geen jurisprudentie. Wat volgt is louter een persoonlijk advies. Wat ik persoonlijk een belangrijke kernvraag vind, is: ‘draagt het publiceren van deze persoonsnaam wezenlijk bij tot mijn analyse of het verhaal dat ik vertel?’. In mijn persoonlijk geval is het antwoord heel vaak: ‘nee’. Zonder oneerbiedig te willen zijn; of de dader of het slachtoffer nu X of Y heet, doet voor mij vaak niets ter zake. De analyse blijft dezelfde. Dat ligt echter voor lokale historici vaak helemaal anders. Voor een lokaal publiek maakt de individuele identificatie van bepaalde mensen soms wel een groot verschil.

Hier kan ik nauwelijks algemene raad geven. Iedere lokale historicus kent zijn/haar ‘casus’ het best. Ik kan enkel aanraden dat de lokale historicus vooraf weet wat hij/zij precies wil bereiken. Is het publiceren van namen gekoppeld aan feiten belangrijk en zo ja, waarom precies? Is het mogelijk problemen op te lossen door vooraf tijdens het onderzoek gesprekken te voeren met nabestaanden of betrokkenen? Zij kunnen zo ook vooraf op de hoogte gebracht worden en zelfs hun goedkeuring geven. Een perfecte oplossing hiervoor is er niet.

Laten we hetzelfde voorbeeld gebruiken. Het is goed mogelijk dat je op basis van het strafdossier van een burgemeester een Duitse razzia in uw gemeente kunt reconstrueren, inclusief wie welke rol speelde en wie door wie is verraden, mishandeld of gearresteerd. Is het nodig hier alle namen en feiten te vermelden? De manier waarop je zaken formuleert is hierin ook belangrijk. En uiteindelijk is het een afweging; wat draagt het vermelden van de namen precies bij?

We moeten in deze ook niet blind zijn voor het onderscheid tussen academische (of professionele historici) en lokale historici en/of heemkundigen. De eerste groep, heeft doorgaans de machine van een instelling (zoals een universiteit) en een academische beroepsgroep achter zich. De tweede groep staat zwakker of geïsoleerder. ‘Ook die overweging kan helpen om een zekere voorzichtige opstelling door de tweede groep ten aanzien van de wet op de privacy toch te ondersteunen.

Wat de interpretatie van bepaalde feiten betreft, tot slot, moet eigenlijk verwezen worden naar de normale historische kritiek. De historicus moet feiten en bronnen staven en vermelden. Hij/zij moet alle uitspraken kunnen funderen met feiten. Een persoonlijke analyse moet altijd met argumenten worden gestaafd. Anders zitten we op het domein van laster en eeroof (strafwetboek artikel 443-453), dat we hier buiten beschouwing laten.

Omgaan met de bron: valkuilen, vuistregels en beschouwingen

Natuurlijk is historisch onderzoek voor een groot deel altijd ook een subjectieve interpretatie. Hier volgen enkele brongerelateerde opmerkingen in dit verband.

Een belangrijke opmerking gaat over het onderscheid tussen historische waarheid en gerechtelijke waarheid. Een dossier bevat veel informatie die niet in het vonnis/arrest wordt gebruikt. Sommige aanklachten werden als onvoldoende bewezen beschouwd. Het is absoluut cruciaal dit heel strikt te bekijken. Beweer nooit dat iemand ‘verantwoordelijk is voor de verklikking van tien verzetsmensen’ enkel omdat het dossier daar tientallen documenten over bevat die dat ondersteunen. Veel strafdossiers bevatten soms tientallen gedetailleerde getuigenverklaringen over zware voorvallen zoals verklikkingen, geweldplegingen, samenwerking met de bezetter in repressieve acties. Vaak is deze informatie heel overtuigend en is het mogelijk een gedetailleerde geschiedenis te schrijven van een bepaald voorval. Maar even vaak worden veel van deze feiten helemaal niet gebruikt in het vonnis/arrest (uit gebrek aan bewijs, omdat getuigen elkaar te veel tegenspreken, of vaak gewoon omdat men al andere feiten had voor een veroordeling). Dat betekent dat de persoon in kwestie dus juridisch

niet verantwoordelijk is geacht voor die feiten. Als je bijvoorbeeld de geschiedenis van een razzia in maart 1944 beschrijft, let er dan goed op dat je precies weet waarvoor de persoon in kwestie wel of niet werd veroordeeld (ook in beroep!). Maak duidelijk het onderscheid tussen jouw historische waarheid en de juridische waarheid.

Deze opmerking hangt ook samen met het omgaan met de getuigenverklaringen. Als bron zijn deze documenten uniek en uiterst waardevol. Tegelijk zijn het heel subjectieve, individuele interpretaties van een realiteit. Deze verklaringen werden ook opgetekend in een heel specifieke context. De context noch de getuigen waren neutraal. Elk dossier bevat getuigenverklaringen ter verdediging van de verdachte die heel positief zijn, en verklaringen die de aanklacht moeten ondersteunen. Getuigen speelden een bepaalde rol. Ook werden deze getuigenverklaringen opgetekend in 1945-47, jaren na de feiten in kwestie. Sommige herinneringen waren al niet meer zo helder.

De historicus heeft hier een grote verantwoordelijkheid. Het is erg gemakkelijk om met een subjectieve selectie uit getuigenverklaringen een heel specifiek (positief of negatief) beeld te creëren. Veel moeilijker is het om alle tegenspraken en onduidelikheden te verwerken tot een zo objectief mogelijk beeld. Het ergste wat je kunt doen, is heel specifieke getuigenverklaringen selecteren en de rest negeren. Probeer de tegenstrijdigheden niet te verbergen. Wijs er altijd op dat het gaat om individuele interpretaties. En als verder in het dossier blijkt dat bepaalde getuigen de waarheid niet verteld hebben, of dat hun verhaal onbewezen blijft, moet u de informatie ook als dusdanig behandelen.

Een laatste opmerking. Het militair gerecht werkte na de bevrijding niet als een historisch onderzoekscentrum. De strafdossiers zijn volgens een gerechtelijke logica opgesteld. Dat lijkt evident. Nochtans is dit erg belangrijk en moet de onderzoeker dit permanent in het achterhoofd houden. Het militaire gerecht zocht niet naar ‘de waarheid’, of zelfs naar ‘volledigheid’. Bepaalde feiten die eigenlijk maatschappelijk of historisch zeer belangrijk zijn, kunnen in het onderzoek helemaal naar achter worden gedrukt en nauwelijks aan bod komen. Het beste voorbeeld is dat van VNV-burgemeesters. Gerechtelijke onderzoeken besteedden veel aandacht aan de puur politieke feiten (die soms triviaal overko-

men: het dragen van een uniform op een zondagmiddag), maar vaak veel minder aan het veel belangrijkere bestuur als burgemeester. Soms kan één PV enkele zinnen cruciale informatie bevatten die verder in het dossier niet meer aan bod komt. De onderzoeker moet zich permanent bewust zijn dat hij/zij niet zomaar de prioriteitenbepaling van het gerechtelijk onderzoek voor waar mag aannemen.

Elke publicatie over een lokale casus die straf dossiers gebruikt, zou eigenlijk ten dele ook een publicatie moeten zijn over dat dossier zelf. Zo'n publicatie zou het dossier zelf aan de lezer moeten voorstellen: wat er (niet) in het dossier zit, hoe het proces is verlopen, welke zaken (niet) naar boven kwamen, welke feiten uiteindelijk hebben geleid tot een veroordeling en van welke verzachtende maatregelen iemand gebruik gemaakt heeft na de veroordeling.

Tot slot: lokale geschiedschrijving en WO II

Het benaderen van WO II via lokale geschiedschrijving, heeft een aantal voordelen. Het grootste voordeel is zeker, dat de 'grote' politieke verhalen (Vlaanderen vs. België, verzet vs. collaboratie) tot een concreet en individueel niveau worden gebracht. Lokale geschiedenis overstijgt de karikaturen en doet de genuanceerde complexiteit van een oorlog en bezetting tot zijn recht komen. 'Goed' en 'fout' worden snel overstegen. Een tweede voordeel, is dat lokale historici en heemkundigen, vaak toegang hebben tot bronnen (archieven, getuigen, informatie) die anders gesloten of verborgen zou blijven. Een lokale onderzoeker komt vaak uit de gemeenschap en kent de verhalen die de ronde doen. Hij/zij kan mensen overtuigen om toch te praten, om privé-documenten naar boven te halen. Na het inzien van een straf/zuiveringsdossier, is het goed om met die gegevens nieuw onderzoek te doen op lokaal niveau. Lokaal onderzoek over WO II heeft trouwens vaak een sneeuwbaaleffect: het begin is altijd moeilijk, maar eens een bepaalde barrière is overwonnen, beginnen meer mensen naar voor te komen.

Toch kunnen deze voordelen snel omslaan tot gevaren. De betrokkenheid van de lokale onderzoeker kan omslaan in te grote subjectiviteit, of 'gekleurdheid'. Weinig lokale heemkundigen of onderzoekers staan neutraal in hun gemeente. Iedereen heeft een bepaald profiel en een bepaalde mening over de erfenis van WO II. Ook kan de persoonlijke betrokkenheid van de lokale onderzoeker leiden tot te grote zelfcensuur (het bewust niet vermelden van bepaalde feiten wegens 'te gevoelig'; angst om bekenden te kwetsen of tegen de borst te stoten). Het is geen overbodige luxe voor een onderzoeker om vooraf een klein kritisch gewetensonderzoek te doen rond de vraag hoe hij/zij zelf tegenover de gebeurtenissen staat.

Veel lokale geschiedenissen over de bezetting hebben de neiging in een welles-nietes scenario af te glijden. Het is verleidelijk, om de 'grootste schuldige' aan te wijzen. Dat is helaas intrinsiek verweven met die tijdsperiode en de gebeurtenissen. Lokale artikelen over traumatische bezettingsgebeurtenissen worden snel een nieuwe veroordeling of een eerherstel. Het mag geen van beiden zijn; en dat is soms een precair evenwicht.

Ondanks alle wettelijke en maatschappelijke beperkingen, wil ik graag tot besluit principieel pleiten voor totale openheid van de dossiers. WO II ligt intussen enkele generaties achter ons. Nog altijd bestaat in veel gemeenten onduidelijkheid over wat er precies is gebeurd tijdens de bezetting. Er is vaak desinformatie en beeldvorming. Het (lokale) debat over dit stuk geschiedenis zou in alle openheid moeten worden gevoerd. Ik ben benieuwd wat er zal gebeuren als lokale onderzoekers toegang krijgen tot alle feiten in deze dossiers. Ik kan enkel maar veronderstellen dat de beeldvorming in Vlaanderen over de collaboratie heel anders zou zijn verlopen, als lokale onderzoekers vroeger toegang zouden hebben gekregen tot straf dossiers van collaborateurs. De naakte feiten die in deze dossiers naar boven komen, blijven vaak onthutsend.

Nico Wouters
SOMA-CEGES
Dept. Geschiedenis UA

1 'Het dienen van de politiek of de plannen van de vijand, het deelnemen aan de vervorming door de vijand van wettelijke instellingen, het aan het wankelen brengen van de trouw van de burgers jegens de koning en de staat en het voeren van propaganda gericht tegen de weerstand.'

2 'kwaadwillig blootstellen van mensen omwille van een echt of ingebeeld feit, aan onderzoek, vervolging of straffen door de vijand'.